

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. VI, 4

SECTIO FF

1988

Instytut Filologii Polskiej Wydziału Humanistycznego UMCS

Czesław KOSYL

Aluzyjność nazw własnych w dziele literackim

Собственные названия содержащие намек в литературном произведении

Allusion in Proper Names in a Literary Work

Pojęcie funkcji aluzyjnej nazw własnych wprowadził do onomastyki stylistycznej A. Wilkoń. Według tego badacza funkcja owa polega „na użyciu nazw jako mniej lub bardziej zaszyfrowanych aluzji do konkretnych osób i miejsc”.¹ O aluzyjnym użyciu nazw własnych w literaturze pięknej wspominał już wcześniej (bez wyodrębniania funkcji aluzyjnej) K. Górski.² Na obecnym etapie rozwoju onomastyki stylistycznej celowe wydaje się bardziej szczegółowe rozpatrzenie tego zagadnienia. Wymaga to jednak wyjścia poza samo pojęcie funkcji aluzyjnej w rozumieniu A. Wilkonia. Za K. Górskim przyjmuję, że „wszelka aluzja jest mówieniem o jakimś przedmiocie, bez wymieniania go w sposób wyraźny. Duszą aluzji jest jakieś przemilczenie, nie komunikowanie pewnej treści, lecz jej sugerowanie drogą okólną, a jednak dostatecznie jednokierunkową, żeby odbiorca uchwycił sens, o który nam chodzi”.³

¹A. Wilkoń: *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław 1970, s. 83.

²K. Górski: *Onomastyka w literaturze polskiej XIX i XX wieku. Zarys problematyki*, „Pamiętnik Literacki”, R. 54, 1963, z. 2, s. 409 – 410.

³Id.: *Aluzja literacka (Istota zjawiska i jego typologia)* [w:] *Problemy teorii literatury*, seria I, Wrocław 1987, s. 314.

Jest rzeczą powszechnie znaną, że pisarz tworząc swoich bohaterów literackich może wzorować się na autentycznych postaciach znanych mu z realnej rzeczywistości; są to najczęściej osoby z najbliższego otoczenia autora bądź też powszechnie znane postacie historyczne. To samo *mutatis mutandis* odnosi się również do obiektów geograficznych, które przeważnie związane są z biografią danego pisarza. Związki tego rodzaju stanowią pewien fakt obiektywny, mogą być zamierzone lub podświadome, zasugerowane odbiorcy dzieła literackiego lub, wręcz przeciwnie, celowo zaciemnione.

W zależności od zastosowanej techniki odniesienia nazwy literackiej i jej denotatu do nazwy autentycznej i jej denotatu⁴ wyróżnić można trzy zasadnicze typy aluzji: *treściową*, *onomazjologiczną* i *onomastyczną*. Ten schematyczny podział wymaga oczywiście w wielu wypadkach wzbogacenia o dodatkowe elementy interpretacyjne. Różne typy aluzji nie wykluczają się wzajemnie; aluzja onomastyczna może wystąpić łącznie z onomazjologiczną, aluzja treściowa niemal zawsze towarzyszy dwu pozostałym typom. W tym ujęciu cytowane na wstępie pojęcie funkcji aluzyjnej odnosi się jedynie do nazw zawierających aluzje onomastyczne; nazwom, w których ukryte są aluzje onomazjologiczne, można natomiast przypisać funkcję semantyczną.⁵

I. Nośnikiem *aluzji treściowych* jest sama treść utworu. Postać literacka może zostać obdarzona cechami fizycznymi lub psychicznymi przypominającymi jej prototyp w rzeczywistości pozaliterackiej, może być osadzona w podobnym środowisku społecznym, w podobnym czasie, podobnej przestrzeni, podobnie też mogą układać się ich losy. Stwierdzenie tych analogii wymaga, rzecz oczywista, pewnej znajomości biografii pisarza i jego najbliższego otoczenia, odwołania się czytelnika do wiedzy spoza utworu. W wypadku obiektów geograficznych identyfikacja obiektu fikcyjnego i realnego dokonuje się przez określenie wartości denotacyjnej obiektu (np. wieś, miasto, rzeka, góra), charakterystycznych cech fizjograficznych, specyficznych budowli, przez usytuowanie przestrzenne w stosunku do innych obiektów geograficznych itp.

Z czystymi aluzjami treściowymi mamy do czynienia wówczas, jeśli między nazwami denotatów świata przedstawionego a nazwami denotatów świata realnego brak jest jakichkolwiek związków, chociaż denotaty fikcyjne wzorowane są na autentycznych. Aluzje tego rodzaju pozostają właściwie poza sferą badań onomasty.

⁴W artykule tym pomijam całkowicie zagadnienie aluzyjności jednych nazw własnych literackich do innych nazw własnych literackich.

⁵Terminu tego używam w takim znaczeniu, w jakim A. Wilkoń (*op.cit.*, s. 98 - 105) mówi o funkcji treściowej.

Liczne przykłady aluzji treściowych pochodzą z literatury XX wieku. W *Nocach i dniach* Dąbrowskiej prototypem postaci *Bogumiła Niechcica* był ojciec pisarki, Józef Szumski. Pewne zdarzenia z życia Bogumiła oparte zostały ponadto na losach Stanisława Stempowskiego. W *Przygodach człowieka myślącego* w osobach *Stachy* i *Filipa Norkowskich* można doszukiwać się rysów przyjaciół autorki, Anny i Jerzego Kowalskich. Także i inni bohaterowie tych dwu powieści mają swoje pierwowzory w realnej rzeczywistości.⁶ Wiele aluzji treściowych ukrywa się w dwu głośnych międzywojennych powieściach „z kluczem”: w *Generale Barczu* Kadena Bandrowskiego⁷ i we *Wspólnym pokoju* Uniłowskiego.⁸

Metodę „odpodobnienia” antroponomów zastosowała o wiele wcześniej Narcyza Żmichowska w swojej *Pogance*. W rozmowie grupki przyjaciół we *Wstępnym obrazku* sportretowała pod fikcyjnymi imionami swoich przyjaciół i znajomych, a w liście do Izabelli Zbiegniewskiej sama dała klucz do *Obrazka*; por. np. „Henryk, co Matkę kocha, to Edward Dembowski”, „Seweryną jest Tekla Dobrzyńska”.⁹ Do faktów autentycznych nawiązuje też Wyspiański w *Weselu*. W dramacie tym uwagę zwracają użyte w funkcji identyfikacyjnej określenia *quasi*-onomastyczne, które łatwo mogły być rozszyfrowane w kręgu inteligencji krakowskiej, np. *Pan Młody* = Lucjan Rydel, *Dziennikarz* = Rudolf Starzewski, *Gospodarz* = Włodzimierz Tetmajer, *Radczyni* = Antonina Domańska.¹⁰

W odniesieniu do obiektów geograficznych aluzje czysto treściowe spotykane są rzadziej. Przykładem mogą być *Cisy* w *Ludziach bezdomnych* Żeromskiego, pod którymi, zgodnie z powszechnie przyjętą interpretacją¹¹, ukrywa się Nałęczów.

⁶Zob. T. Drewnowski: *Rzecz russowska. O pisarstwie Marii Dąbrowskiej*, Kraków 1981.

⁷Zob. wstęp M. Sprusińskiego [do:] J. Kaden-Bandrowski: *General Barcz*, Wrocław 1984, BN I 223, s. LII – LXI.

⁸Zob. wstęp B. Farena [do:] Z. Uniłowski: *Wspólny pokój*, Wrocław 1966, BN I 224, s. XXX – XXXIV.

⁹Zob. wstęp T. Żeleńskiego (Boya) [do:] N. Żmichowska (Gabryella): *Poganka*, Kraków 1930, BN I 121, s. VII – VIII.

¹⁰Zob. T. Żeleński (Boy): *Plotka o „Weselu” Wyspiańskiego* [w:] S. Wyspiański: *Wesela*, Kraków 1973, s. 249 – 273.

¹¹Zob. wstęp I. Maciejewskiej [do:] S. Żeromski: *Ludzie bezdomni*, BN I 254, Wrocław 1987, s. IX – XIII; Wspomnienia o Stefanie Żeromskim, zebrał E. L. Migasiński, Warszawa 1927, s. 16. Inaczej sądzi J. Majda (*Zakopiańskim szlakiem literatury*, Kraków 1987, s. 105 – 121), który w obrazie *Cisów* dopatruje się realiów zakopiańskich.

II. *Aluzje onomazjologiczne* występują zawsze łącznie z treściowymi. I w tym wypadku brak jest związku między nazwą denotatu świata fikcyjnego a nazwą denotatu autentycznego. Nazwa bohatera literackiego pełni tu funkcję semantyczną i odnosi się zarówno do denotatu świata przedstawionego (sekundarnie), jak i do jego prototypu (prymarnie). Nazwa literacka motywowana jest przez jakąś cechę bezpośrednią lub relacyjną postaci autentycznej. Przykłady tego rodzaju są nieliczne. Z *Hilarego, syna buchaltera* Iwaszkiewicza pochodzi następujący cytat odnoszący się do tytułowego bohatera, początkującego pisarza (jego prototypem był sam Iwaszkiewicz): „Jeden tylko (poeta) przyjął go serdecznie, po przyjacielsku: nazywał się podobno *Lodzianki*”.¹² Konfrontacja tego fragmentu ze wspomnieniami pisarza¹³ wskazuje, że pod tym fikcyjnym nazwiskiem ukrywa się urodzony w *Lodzi* Julian Tuwim.

Jednym z bohaterów *Wielkiego dnia* Struga jest *Tolumbas*, scharakteryzowany w powieści jako olbrzym i grubas. Nazwisko to odnosi się do Tadeusza Kornilowicza, znanej w latach międzywojennych postaci zakopiańskiej.¹⁴ Zawarta jest w nim zwięzła charakterystyka wyglądu zewnętrznego tej osoby.¹⁵ W tej samej powieści występuje „genialny *Witalis Bebech*” (s. 55), propagator „czystej formy” w sztuce. Imię bohatera nawiązuje do nazwiska Stanisława Ignacego Witkiewicza, natomiast w funkcji nazwiska użyty tu został jeden z ulubionych wyrazów Witkacego o nacechowaniu ujemnym.¹⁶ Derywat od tego wyrazu pojawia się zresztą w ustach samego bohatera, por. „*bebechowo* monarchiczna” (s. 83). „Wielki poeta” (s. 31), „książę poetów *Balthazar*” (s. 45) to zapewne Jan Kasprówic. Powieściowe nazwisko poety nawiązuje do znanej z *Biblii* „uczty Baltazara” i może mieć

¹²J. Iwaszkiewicz: *Hilary, syn buchaltera*, Warszawa 1975, s. 19.

¹³Id.: *Książka moich wspomnień*, Kraków 1983, s. 187.

¹⁴Zob. J. Reychman: *Peleryna, ciuraga i znak tajemny*, Kraków 1971, s. 180; W. Gentil Tippenhauer: „*Zakopanoptikon*” i „*Wielki dzień*” *Andrzeja Struga*, „*Wierchy*”, R. 27, 1958, s. 194 – 199. *Wielki dzień* cytuję za jedynym książkowym wydaniem tej powieści (Warszawa 1957).

¹⁵Por. *tolumbas* „wielki bęben wojskowy; wielki bęben w orkiestrze”, gw. *talambas* „tęga kobieta, powolna bardzo” (T. Malec: *Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim*, Wrocław 1976, s. 17). W znaczeniu „grubas” objaśnionym w formie przypisu autorskiego *tolumbas* został też użyty przez R. Jaworskiego (*Wesele hrabiego Orgaza*, Warszawa 1925, s. 390).

¹⁶W tym związku por. M. Rawiński: *Między misterium a farsą. Polska dramaturgia międzywojenna w kontekście europejskim*, Lublin 1986, s. 180: „Witkiewicz nowator nie przystałby jednak na dydaktyzm sztuk ekspresjonistycznych, na ich „*bebechowość*”, prymat emocji (krzyku) nad rygorami formalnymi”.

związek z katastroficzną postawą, która dominuje w ostatnim okresie jego twórczości. W innym miejscu tej samej powieści występuje „generał dywizji hrabia *Schlecht zu Schlacht*, dymisjonowany zwycięzca” (s. 235). Wskazówką autora do rozszyfrowania tej aluzji jest, oprócz aluzji treściowych (*generał, hrabia*), nazwa willi *Szept*, w której ów generał zamieszkuje podczas swego pobytu w Zakopanem. Wszystkie te dane odsyłają nas do postaci gen. Stanisława Szeptyckiego. Powieściowe nazwisko generała pełni funkcję semantyczną (*Schlecht zu Schlacht* znaczy dosłownie „kiepski w bitwie”) i może być pogłosem niezbyt pozytywnej opinii o kwalifikacjach dowódczych gen. Szeptyckiego, zwłaszcza w trakcie wojny polsko-radzieckiej. Opinię taką wyraził Piłsudski w swojej książce *Rok 1920*.¹⁷ Użycie języka niemieckiego do charakterystyki generała wydaje się również nieprzypadkowe; w okresie przed odzyskaniem niepodległości Szeptycki służył w armii austriackiej.

Aluzje onomazjologiczne mogą tkwić również w literackich nazwach geograficznych. W opowiadaniu Iwazkiewicza *Wzlot* pod nazwą *Jedwabno* ukrywa się Milanówek, znany z fabryki *jedwabiu*. W powieści *Miasteczko aniołów* E. Szelburg-Zarembiny akcja rozgrywa się głównie w uzdrowisku o nazwie *Żeleźno*. Realia tego utworu niedwuznacznie wskazują, że chodzi tu o Nałęczów znany z leczniczych wód *żelazistych*, którym zawdzięcza swą powieściową nazwę.

III. Trzeci wyodrębniony przeze mnie typ stanowią właściwe *aluzje onomastyczne* wspomagane również niemal zawsze przez aluzje treściowe. W tym wypadku nazwa własna denotatu świata przedstawionego nawiązuje do nazwy własnej denotatu świata realnego.

1. Najprostszą formą takiego nawiązania jest nadanie bohaterowi literackiemu tego samego imienia, jakie nosi jego autentyczny prototyp. Jak wiadomo, powtarzalność nazwisk w onomastyce pozaliterackiej jest zjawiskiem o wiele rzadszym niż powtarzalność imion. W języku polskim obowiązuje na ogół kanon imion ograniczony do kilkuset jednostek językowych, funkcja identyfikacyjno-dyferencyjną imienia jest wyraźnie ograniczona i z tego względu jest ono bardziej niż nazwisko predestynowane do użycia aluzyjnego.

Przykłady użycia samych tylko imion w funkcji aluzyjnej znajdujemy już u Mickiewicza. Jak pisze K. Górski¹⁸, „*Ewa Ankwiczówna* i *Marcelina Lempicka* na pewno nie miały wątpliwości, kogo przedstawiają *Ewa* i *Marceliną* w *Dziadach*”. Do drugoplanowych postaci *Wesela* należą *Maryna* i *Zosia*. Są to autentyczne imiona sióstr Pareńskich, córek znanego

¹⁷Zob. M. Romeyko: *Przed i po maju*, Warszawa 1985, s. 192 – 193.

¹⁸K. Górski: *Onomastyka Mickiewicza*, „Onomastica”, R. 6, 1960, s. 45.

lekarza krakowskiego.¹⁹ *Karol* w opowiadaniu Iwaszkiewicza *Stara cegielnia* zawdzięcza swoje imię *Karolowi* Lipińskiemu.²⁰ Tytułowy bohater jednego z opowiadań S. Czycza²¹ nosi imię *And*, nawiązujące do imienia poety, *Andrzeja* Bursy.

Niektóre postacie literackie zachowują imiona swoich pierwowzorów, przybierając równocześnie nowe nazwiska. *Juryj* (*Jura*) *Knabe* z powieści Iwaszkiewicza *Księżyc wschodzi* nosi wprawdzie takie imię, jak jego autentyczny wzorzec, *Jurij* Miklucho – Makłaj²², lecz nazwisko otrzymał od innego przyjaciela Iwaszkiewicza z lat młodości, Stefana *Knabego*.²³ Brat *Zygmunta Stukonisa* (pod tym antroponimem ukrywa się pisarz, Stanisław Ryszard Dobrowolski) ze *Wspólnego pokoju* występuje w powieści pod swoim prawdziwym imieniem *Mieciak* (= Mieczysław Dobrowolski).²⁴

Rzadkie są przykłady transonimizacji: użycie imienia w funkcji nazwiska lub na odwrót. Wśród epizodycznych postaci *Zmowy mężczyzn* Iwaszkiewicza pojawia się *Claus* Prätorius. Postać ta wzorowana jest na osobie Maxa *Claussa*, znanego nam skądinąd²⁵ jako sekretarza księcia Rohana z *Unii Intelektualnej*. W tej samej powieści występuje działacz partii ludowej, *Maciejek*. Nosi on typowe dla środowiska chłopskiego nazwisko odimienne, które jest równocześnie aluzją do imienia znanego działacza ludowego, marszałka sejmu, *Macieja* Rataja. Nawiązanie to znajduje uzasadnienie w biografii autora.²⁶ Nazwisko pisarza *Niepomucewicz* z *Wielkiego dnia* można odczytać jako aluzję do jednego z imion Jana *Nepomucena* Millera.

2. Innym sposobem przekazywania aluzji onomastycznej może być użycie kryptonimu, najczęściej w formie inicjału nazwiska lub nazwy miejscowej. Wśród postaci epizodycznych lub osób wzmiankowanych w *Przebudzeniu* Bałuckiego znajdujemy między innymi *generała W.*, *posła B.*, „mniemanego wysłannika Rządu Narodowego” *G.* Pod inicjałami tymi ukrywają się kolejno: generał *Józef Wysocki*, *Władysław Bentkowski* i hrabia *Adam Grabowski*.²⁷

Akcja *Młyna nad Lutynią* Iwaszkiewicza zlokalizowana została w au-

¹⁹Zob. Żeleński: *Plotka ...*, s. 263.

²⁰Zob. J. Iwaszkiewicz: *Aleja Przyjaciół*, Warszawa 1984, s. 121.

²¹S. Czycz: *Ajoł*, Kraków 1967.

²²Zob. Iwaszkiewicz: *Książka ...*, s. 67 – 74.

²³*Ibid.*, s. 74 – 78.

²⁴Zob. Faron: *op.cit.*, s. XXXI.

²⁵Iwaszkiewicz: *Książka ...*, s. 323 – 326.

²⁶*Ibid.*, s. 229 – 236.

²⁷Zob. A. Kucharska „Nazwy własne w wybranych utworach Michała Bałuckiego”, Lublin 1987 (maszynopis pracy magisterskiej).

tentycznej scenerii, w Wielkopolsce w pobliżu Wilkowyi i Hilarowa.²⁸ Perspektywę przestrzenną dla miejsca akcji tworzą tu miasteczka *J. i P.*, czyli *Jarocin i Pleszew*. Powieść W. Siemińskiego *Kobieta z prowincji*²⁹ rozgrywa się w Łązmierzu (= w Kazimierzu) w pobliżu miasta *P.* Pod inicjałem tym ukrywają się *Puławy*. Inicjał *K.* w *Nienasyceniu* Witkiewicza, oznaczający w powieści „regionalną stolicę”, odnosi się w sposób niewątpliwy do *Krakowa*.

3. Inną techniką stosowaną do wyrażenia aluzyjności może być kontaminacja. Za przykład może tu posłużyć nazwa osobowa bohatera *622 upadków Bunga* Witkiewicza, *Tymbeusz*, która jest kontaminatem imienia i nazwiska dramaturga, przyjaciela autora powieści, *Tadeusza Szymskiego*.³⁰ W podobny sposób zbudowany został również i pseudonim literacki *Witkacy* (*Witkiewicz + Ignacy*). Ciekawy przykład kontaminacji dwu nazwisk autentycznych w jednym nazwisku literackim znajdujemy w *Idealistach* Lama. Występujące w tym utworze nazwisko *Stodolski* powstało „w rezultacie kontaminacji nazwisk znienawidzonych przez autora klerykałów: *Podolskiego* i *Stojalowskiego*”³¹ W podobny sposób utworzone zostało zapewne i nazwisko „pisarza gminnego”, *Czczobot*, w dramacie Witkacego *Jan Maciej Karol Wścieklica*. Może to być kontaminat dwu nazwisk popularnych na Wileńszczyźnie, *Czczot* i *Poczobot*, z tą jednak różnicą, że nazwa literacka nie odnosi się do jakichś konkretnych osób w rzeczywistości pozaliterackiej.

Jeszcze inna sytuacja charakterystyczna jest dla nazwiska *Witosiecki* (*Wielki dzień*), które jest kontaminatem nazwisk *Witos* i *Osiecki*. Jako twór aluzyjny nazwisko to odnosi się wyłącznie do znanego polityka z okresu międzywojennego, Stanisława *Osieckiego*, natomiast pierwszy człon nazwiska literackiego ewokuje związki tego polityka ze stronnictwem ludowym reprezentowanym przez *Witosa*. Ciekawe przykłady, *Żeremiasz* (*Żeromski + biblijny prorok Jeremiasz*) i *Wyspiander* (*Wyspiański + Skamander*, nazwa rzeki w Grecji) znajdujemy w twórczości krytycznoliterackiej J. J. Nowaczyńskiego. Pierwszy człon tych kontaminatów pełni funkcję d notacyjną (odsyła do konkretnych osób w rzeczywistości realnej), drugi natomiast charakteryzuje i ocenia postawę twórczą dwu znanych pisarzy.

4. Zabiegiem odwrotnym w stosunku do kontaminacji jest wtórna de-

²⁸Zob. Iwaszkiewicz: *Podróże do Polski*, Warszawa 1977, s. 121 – 122.

²⁹„Twórczość”, R. 41, 1985, nr 1.

³⁰Zob. wstęp A. Micińskiej [do:] S. I. Witkiewicza: *622 upadki Bunga czyli demoniczna kobieta*, Warszawa 1974, s. 38.

³¹I. Sarnowska – Giefling: *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*, Poznań 1984, s. 92.

kompozycja nazwy własnej. Jedynym znanym mi przykładem tego rodzaju jest nazwa osobowa *Glen Way* (*Sława i chwala*) powstała z podziału na dwie części imienia pisarza amerykańskiego *Glenwaya Wescotta*, którego Iwaszkiewicz poznał podczas pobytu w Paryżu.³²

5. Technikę anagramu zastosowała Orzeszkowa, która używała nazw *Ongród* i *Onwil* zamiast autentycznych *Grodno* i *Wilno*.³³ Rodzajem anagramu jest też nazwisko bohaterki *Pożegnania jesieni* Witkacego, *Heli Bertz*. Przyjmuje się³⁴, że pierwowzorem tej postaci była *Bela Hertz*, znana później jako Izabela Czajka-Stachowicz.

6. Najczęściej stosowanym rodzajem aluzji onomastycznych są aluzje fonetyczne. Polegają one na fonetycznej modyfikacji autentycznej nazwy własnej. Z punktu widzenia zastosowanej techniki możemy tu wyróżnić 3 bardziej szczegółowe podgrupy.

a) Aluzje powstałe przez dodanie jakiegoś elementu graficznego (fonetycznego) do nazwy autentycznej, np. *Pokraków* = *Kraków* (*Pięć listów filistra* Nowaczyńskiego), doktor *Martwiński* = *Artwiński* (*Sława i chwala*), *Dick Wames* = *Dick Aimes* (*Powrót Prozerpiny Iwaszkiewicza*³⁵), *Bebechstein* = *Bechstein* (*Nienasycenie*), *Kierdelnik* = *Kiernik*, *Krysy* = *Rysy*, *Molcza* = *Olcza*, ul. *Psubracka* = ul. *Bracka* w Warszawie (*Wielki dzień*).

b) Aluzje powstałe przez ucięcie jakiegoś elementu formy podstawowej, np. *Chulski* = *Sichulski* (*Wielki dzień*), *Komor* = *Komorowski*, *Olo Rozy* = *Aleksander Rozenfeld* (*Zygzakiem po prostej A. Fiali*).

c) Aluzje powstałe przez substytucję litery (głoski) lub grupy liter (głosek) w formie podstawowej. Najczęściej spotykamy się z substytucją części inicjalnej nazwy, np. *Otto Karawer* = *Bruno Winawer*, bracia *Monaszko* = *Andrzej* i *Zbigniew Pronaszkanie*, *Freiter* = *Peiper*, *Galanty* = *Korfanty*, *Kichoń* = *Żychoń*, *Gmyrła* = *Cyrhła*, *Pościeliska* = *Kościeliska*, *Babówka* = *Chabówka*, *Piwont* = *Giewont*, *Burkotne* = *Hurkotne* (*Wielki dzień*); *Fagasso* = *Piçasso* (*622 upadki Bunga*); *Tycjan Pudel* = *Lucjan Rydel* (*Histeryczny histriion* Nowaczyńskiego); *Turkowski* = *Flukowski*, *Gowornik* = *Słobodnik*, *Kabel* = *Sobel* (*Wspólny pokój*³⁶); profesor *Cieliński* = *Zieliński* (*Kongres we Florencji Iwaszkiewicza*); *Łażmierz* = *Kazimierz*, gw. *Każmierz*

³²B. Galas: *Warsztat onomastyczny Jarosława Iwaszkiewicza w „Sławie i chwale”*. *Nazewnictwo osobowe*, „Przegląd Humanistyczny”, R. 24, 1980, nr 3, s. 112.

³³Zob. Sarnowska - Gieffing: *op.cit.*, s. 92.

³⁴Zob. A. Z. Makowiecki: *Trzy legendy literackie. Przybyszewski, Witkacy, Gałczyński*, Warszawa 1980, s. 122.

³⁵Szerzej zob. Cz. Kosyl: *Nazwy własne w opowiadaniach Jarosława Iwaszkiewicza*, „Onomastica”, R. 33, 1989, s. 253.

³⁶Zob. Faron: *op.cit.*

(*Kobieta z prowincji*); profesor *Somer* = *Romer* (*Awantura o Basię Makuszyńskiego*³⁷); *Rollison* = *Molleson* (*Dziady*³⁸).

Rzadsze są substytucje w części medialnej nazwy, np. *Szczapiej* = *Szczawiej*, *Tamwim* = *Tuwim* (*Wspólny pokój*), *Dajwór* = *Dowbór* (*Wielki dzień*), *Wyzygalski* = *Wyrzykowski* (*Histeryczny histrion*), *Charszczów* = *Chruszczów* (*Ludzie z wosku Szelburg-Zarembiny*), *Bryjów* = *Brwinów* (*Wzlot Iwaszkiewicza*).

Zmiany w części finalnej mają już charakter na polu słowotwórczy, np. *Srokulas* = *Srokowski* (*Wielki dzień*), *Ruscocin* = *Russów* (*Ludzie stamtąd Dąbrowskiej*), *Kaliniec* = *Kalisz* (*Noce i dnie*), *Laskowski* = *Lasocki*, *Wqwelno* = *Wqwolnica* (*Miasteczko aniołów*).

Zmiany substytucyjne mogą być zarówno płytkie, np. *Sochotnica* = *Bochotnica* (*Kobieta z prowincji*), jak i głębokie, np. *Klimek Paczyński* = *Galczyński* (*Wspólny pokój*). Z funkcjonalnego punktu widzenia można odróżnić nazwy zawierające aluzje czysto fonetyczne, np. *Charówka* = *Chabówka*, *Honorata Palecka* = *Honorata Galecka*, żona Struga (*Wielki dzień*), od takich, które nawiązują wtórne relacje z wyrazami pospolitymi i obok funkcji aluzyjnej pełnią jeszcze funkcję semantyczną lub ekspresywną, por. *Andrzej Mruk* = *Andrzej Strug*, *Mamiec* = *Chramiec* (*Zakopanoptikon* Struga³⁹); *Popijawa* = *Bolesław Długoszowski* - *Wieniawa*, por. *popijać*⁴⁰; *Klamrat* = *Zawrat*, por. *klamry* (*Wielki dzień*); *Padalica* = *Andrzej Galica*, por. *padalec*; *Wyzygalski* = *Stanisław Wyrzykowski*, por. *wyrzygać* (*Histeryczny histrion*).

Zdarzają się i takie nazwy aluzyjne, które chociaż bazują na autentycznych antroponimach, nie odnoszą się jednak do konkretnych osób w realnej rzeczywistości. Przykładem może być nazwisko *Wachleda* (*Schodami w górę, schodami w dół* Choromańskiego) oparte na znanym nazwisku góralskim *Bachleda*. Podobnie hrabia *Tadeusz Zamoyllo*, bohater powieści Iwaszkiewicza *Pasje błędmierskie*, nosi nazwisko nawiązujące do nazwiska historycznego rodu *Zamoyskich*, mimo że bohater ten wzorowany jest na obojgu Lwa

³⁷Zob. U. Kęsikowa: *Funkcje nazewnictwa w powieściach Kornela Makuszyńskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego, Prace Językoznawcze 11, 1985, s. 49.

³⁸Zob. E. Rudnicka - Fira: *Nazewnictwo w „Dziadach” Adama Mickiewicza*, Język artystyczny 2, Katowice 1981, s. 152.

³⁹Szerzej zob. Cz. Kosyl: *Geneza i funkcja nazw własnych w „Zakopanoptikonie” Andrzeja Struga*, „Onomastica”, R. 28, 1983, s. 231 - 232.

⁴⁰O tym, że generał *Wieniawa* nie stronił od kieliszka świadczy cytowana przez D. Buttler (*Polski dowcip językowy*, Warszawa 1974, s. 283) żartobliwa informacja dla szukających protekcji: - Udajcie się do *Wieniawy*, on się na pewno za was *wstawi*.

Tołstoja.⁴¹ Trafiają się również i adideacyjne (nawiązujące do konkretnego toponimu, lecz odnoszące się do fikcyjnego denotatu) nazwy geograficzne, np. *Lgierz*, por. *Zgierz* i *Zalgaria*, por. *Bulgaria* (*Wielki dzień*).

7. Kolejną grupę tworzą aluzje powstałe przez nieregularne przekształcenia struktury fonetyczno-morfologicznej formy podstawowej, np. *Przesolińska* = Irena *Solska*, *Ślimanecznik* = Mieczysław *Limanowski*, *Moch* = Roman *Dmowski* (*Wielki dzień*).

8. Oddzielnie wyróżniam nazwy aluzyjne, które w sposób regularny powielają model słowotwórczy nazwy autentycznej, por. *Brudnica* = *Bystrzyca* (*Szukam pana Kalandra W. Zawady*), *Pawłowice* = *Grzegorzewice* (*Na wsi wesele Dąbrowskiej*⁴²), *Wiktor Gdański* = *Wiktor Poznański*, *Henryk Antoniewski* = *Henryk Józewski* (*Sława i chwala*⁴³). Tutaj zaliczam też nazwy złożone *Babichlebiec* = Stanisław *Młodożeniec* i *Obieczysa* = Władysław *Skoczylas* (*Wielki dzień*), które swoją strukturą odbiegają częściowo od pierwowzoru.

9. Związek nazwy literackiej z autentyczną może też być ewokowany podobną genezą językową, por. *Sieger* // *Zygier* = *Siedler* // *Zydler* (*Szyzofowe prace*⁴⁴), *Michał Bove* = *Edward Boyé* (*Wspólny pokój*), generał *Petrus* = *Friedrich Paulus* (*Tano Iwaszkiewicza*), *Schultz* = *Schmidt* (*Gladiolus tavernalis* Nowaczyńskiego).

10. Aluzje semantyczne polegają na zastąpieniu autentycznej nazwy lub jej części wyrazem należącym do tego samego pola znaczeniowego albo szerszego pola tematycznego. Punktem wyjściowym jest tutaj etymologizacja lub pseudoetymologizacja nazwy autentycznej wywołana przez tkwiącą w nazwach własnych wartość asocjacyjną.⁴⁵ Przykładami nazw osobowych opartych na aluzji semantycznej mogą być: *Jerzy Książę* = *Henryk Baron* (*Nalkowska*⁴⁶), *Fortunat Starzycki* = *Fortunat Nowicki* (*Miasteczko aniołów*), *Huragan* = Władysław *Orkan* (*Gladiolus tavernalis*). Spośród nazw geograficznych wymienić można następujące: *Zaryte* = *Zakopane* (*Pożegnanie jesieni*), *Młynów* = *Mączyn* (*Zajac Dygasińskiego*⁴⁷),

⁴¹Zob. R. Przybylski: *Eros i Tanatos. Proza Jarosława Iwaszkiewicza 1916 - 1938*, Warszawa 1970, s. 302 - 304.

⁴²Zob. Drewnowski: *op.cit.*, s. 345.

⁴³Zob. Galas: *op.cit.*, s. 112.

⁴⁴Zob. Wilkoń: *op.cit.*, s. 63, 83, 96 - 97.

⁴⁵Szerzej na temat wartości asocjacyjnej zob. Cz. Kosyl: *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin 1983, s. 15 - 16.

⁴⁶Zob. Górski: *Onomastyka w literaturze...*, s. 409.

⁴⁷Zob. Sarnowska - Gieffing: *op.cit.*, s. 92.

Wilków = *Lwów* (*Dziwne kariery Lama*⁴⁸), *Zgliszcza* = *Pozóg* (*Dzieje grzechu Żeromskiego*), *Pogwizdówka* = *Świstówka*, *Gębal* = *Nosal*, *Kokonowa Hala* = *Hala Gąsienicowa*, jezioro *Sadza* w Afryce = *Czad* (*Wielki dzień*). Z semantycznego punktu widzenia zmiany te opierają się na relacjach synonimicznych (*orkan* – *huragan*, *świstać* – *gwizdać*, *kopać* – *ryć*), antonimicznych (*nowy* – *stary*), kohiponimicznych (*lew* – *wilk*, *baron* – *książe*), na relacji partytywności (*nos* – *gęba*) lub relacjach stycznościowych (*mąka* – *młyn*, *gąsienica* – *kokon*, *czad* – *sadza*, *pożoga* – *zgliszcze*).

11. Bliskość z poprzednią grupą wykazują nazwy aluzyjne mające postać całkowitych lub częściowych kalk językowych, np. *Brąz* = *Kazimierz Braun*, por. niem. *Braun* = *brąz* (*Zygzakiem po prostej*); *Trompeter* = *Wojciech Trąmpczyński*, por. niem. *Trompeter* = *trębacz* (*Wielki dzień*).

12. Ostatnią grupę tworzą aluzje nazewnicze *in absentio*. Chodzi tu o takie wypadki, kiedy nazwa własna nie pojawia się faktycznie w tekście, jest jednak ewokowana przez użycie w nim odpowiednich apelatywów. Dobrym przykładem może tu być fragment z *Kordiana* Słowackiego:

A gdy zagrzmi nad miastem dział huk,
On rycerzy ginących porzuci;
Z arki kraju wyleci jak *kruk*,
Strząśnie skrzydła, do arki nie wróci ...⁴⁹

Użyty w tym fragmencie wyraz *kruk* i związane z nim konotacje („ptak złowieszczy”, „ptak zwiastujący klęskę”) tworzą wyrazistą aluzję do nazwiska generała Jana *Krukowieckiego*.⁵⁰

Резюме

В зависимости от техники отнесения художественного названия и его денотата к подлинному названию и его денотата можно выделить три типа намека: содержательный, ономазиологический и ономатилогический.

Носителем содержательного намека является содержание данного произведение. Денотатом литературного названия придается черты похожие на черты денотата подлинного названия. Этот тип намека отличается отсутствием связи между подлинным а художественным названием.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 92.

⁴⁹ J. Słowacki: *Kordian*, Wrocław 1986, BN I 2, s. 20; por. też przypisy M. Ingłota na s. 19 – 20.

⁵⁰ Por. też użycie w tym samym tekście wyrazu *skrzyńia* jako aluzji do nazwiska gen. Jana *Skrzyneckiego*.

Ономазиологический намек выступает всегда в связи с содержательным. Художественное название мотивируется непосредственной или реляционной чертой подлинного денотата и исполняет семантическую функцию.

С ономатологическим намеком встречаемся тогда, когда художественное название навязывает каким – то образом к названию денотата реального мира. Эта связь может быть выражена при помощи разных техник (нп. условное название, контаминация, анаграмма, фонетическое или семантическое замещение).

Summary

Depending on the technique of reference of a literary name and its denotate to the real name and its denotate, three types of allusions can distinguished: allusion of contents, onomasiological allusion and onomastic allusion.

The carrier of contents allusions are the contents itself of a literary work. Denotates of a literary name are attributed with the properties similar to those of the denotate of a real name. This type of allusion is characterized by the absence of connection between the real and literary names. Onomasiological allusions always accompany allusions of contents. A literary name is motivated by a direct or relational feature of a real denotate and plays a semantic function.

An onomastic allusion occurs when a literary name refers in some way to the name of the denotate of the real world. This connection can be expressed through different techniques (e.g. cryptonym, contamination, anagram, phonetic or semantic substitution).